

RAPPORT

Kulturarvens samfunnsnytte - verdiskapingsarbeidet 2012-2015

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning og er faglig rådgiver for Klima- og miljødepartementet i utviklingen av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren har også ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført og har i denne sammenheng et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes og Sametingets arbeid med kulturminner, kulturmiljøer og landskap.

Tittel
Kulturarens samfunnsnytte
- verdiskapingsarbeidet
2012-2015

Design: Riksantikvaren

Omslagsbilder:

Oppland Valdres. Stølsnettverk i regi av Valdres kultur- og naturpark - Foto: Marit Bentz/Riksantikvaren

© Riksantikvaren 2015
www.ra.no

Bildetekst siste bilde - I Hamningberg slutter Nasjonal turistveg, og på butikkveggen finner vi dette skiltet. Foto: Marit Bentz/
Riksantikvaren

ISBN (Pdf)

Innhold

1.	Innledning	3
	1.1 Verdiskaping som arbeidsfelt	4
	1.2 Verdiskapingsprogrammet 2006-2010	4
2.	Verdiskapingsarbeidet 2012-2015	6
	2.1 Mål, rammer og innretting	6
	2.2 Prosjektene 2012-2015	7
3.	Kulturminner som ressurs	8
	3.1 Realisere samfunnsnyttene	8
	3.2 Bred verdiskaping	8
	3.3 Kulturminner – en stedlig ressurs	10
	3.4 Økosystemer	10
4.	Kulturminneforvaltningen og verdiskapingsarbeidet	11
	4.1 Sektoransvar og samfunnsansvar	11
	4.2 What's in it for us?	11
5.	Kulturarv og verdiskaping	12
	5.1 Dokumentasjonsutføringen	12
	5.2 Utredninger om økonomisk verdiskaping	12
	5.3 Tiltak som fremmer økonomisk verdiskaping	15
	5.4 Videre arbeid med økonomisk verdiskaping	15
6.	Kulturarv i plan- og utviklingsprosessene	16
	6.1 Aktivere ressursen	16
	6.2 Plan- og utviklingsarenaene	17
7.	Verdiskapingsarbeidet framover	21
	Kilder/Litteratur og fotnoter	22

1. INNLEDNING

1.1 VERDISKAPING SOM ARBEIDSFELT

I St.meld. nr. 16 (2004-05) *Leve med kulturminner* ble verdiskaping et mål i kulturminnepolitikken.¹ Temaet er knyttet til kulturminnenes rolle i samfunnsutviklingen og handler om vidtfavnende spørsmål: *Hva er samfunnsverdiene og -gevinstene ved å ta vare på og bruke kulturminner? Hvordan realiserer vi gevinstpotensialet? Og hvordan samhandler vi med andre aktører?*

Verdiskapingstemaet kan ikke sees uavhengig av andre virkemidler som kartlegging, fredning, vern gjennom plan- og bygningsloven og bevaringsprogrammer. Verdiskapingsarbeidet søker å favne helheter og sammenhenger, koordinere bruk av virkemidler og samhandle mellom flere aktører og forvaltningsnivåer. I tillegg til positive effekter for eiere, bedrifter og lokalsamfunn, er verdiskapingsprosjektene læringsarenaer for kulturminneforvaltningen og andre involverte.

Formålet med dette dokumentet er å oppsummere resultater og erfaringer fra åra etter programperioden 2006-10, samt å beskrive mulige satsinger og prioriteringer i åra framover.²

1.2 VERDISKAPINGSARBEIDET 2006-2010

Verdiskapingsprogrammet på kulturminnefeltet ble gjennomført i perioden 2006-2010. Det ble valgt 11 pilotprosjekter og gjennomført nettverkssamlinger både for involverte i prosjektene, men også for andre sektorer på de tre forvaltningsnivåene, lokalt, regionalt og nasjonalt. Overordnet mål for programperioden var å medvirke til at kulturarven brukes som ressurs i samfunnsutviklingen. Følgende delmål var formulert:

Delmål 1: Bruke kulturarven til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner.

Delmål 2: Ta bedre vare på kulturarven.

Delmål 3: Utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs.

Telemarksforskning og Nordlandsforskning var ansvarlige for følgeevalueringen.³

Pilotprosjektene og Riksantikvarens utarbeidet oppsummerende rapporter ved avslutningen av programperioden. I tillegg ble det lagd en bok *Kulturarv som varer* og en kort informasjonsfilm fra hvert prosjekt.

Finnskog-runden er en av mange historiske vandreruter i samarbeidet mellom Riksantikvaren og DNT. Foto: Åse Bitustøl/Riksantikvaren

I sammendraget fra Riksantikvarens rapport Kulturminner i bruk - verdi, vekst og vern står det blant annet følgende om programperioden:

Kulturminner er ressurser som skal brukes, og verdiskapingsprogrammet har skapt økt interesse hos eiere, næringsliv, kommuner og andre utviklingsaktører. Feltet har fått bedre innpass på regionale og lokale utviklingsarenaer og bedre forankring i planer. Kulturminnebasert verdiskaping har blitt et tema i utviklingsstrategier, stedsutvikling og næringsutvikling, bl.a. reiseliv. Dette gir økt oppslutning om og ressurser til å ta vare på kulturminner. Programmet har bidratt til tydelig å markere kulturminneforvaltningens posisjon og relevans i utviklingssammenhenger. Samtidig har det bydd på utfordringer knyttet til organisering, rolleavklaring og kompetanse.

I Riksantikvarens rapport ble det gitt ni anbefalinger for oppfølging av verdiskapingsarbeidet i kulturminneforvaltningen.

Disse var:

1. Verdiskaping med utgangspunkt i kulturminner videreutvikles som strategi for kulturminneforvaltningen
2. Fylkeskommunen må ha en nøkkelrolle i verdiskapingsarbeidet
3. Kommunene må være en hovedaktør lokalt
4. Håndverkkompetansen må styrkes
5. Kulturminneforvaltningen må utvikle tettere samarbeid med næringslivet
6. Frivillige bør inviteres med i verdiskapingsarbeidet
7. Samordning på nasjonalt nivå må styrkes
8. Kommunikasjonen om verdiskaping og dokumentasjonen av resultatene må forbedres
9. Fase 2 av verdiskapingsprogrammet bør iverksettes

Rapporter og film fra programperioden finnes på Riksantikvarens nettsider og i Vitenarkivet.

I Hamnerdalen er de gamle vannrørene beholdt og kornlageret på Fritzøe bruk gjort om til studenthybler. Foto: Marit Bendz/Riksantikvaren

Pilegrimer på vei fra middelalderkirken på Kinn, ytterst i havtgapet. Foto: Åse Bitustøl/Riksantikvaren

2. VERDISKAPINGSARBEIDET 2012-2015

2.1 MÅL, RAMMER OG INNRETNING

Riksantikvarens anbefaling nr. 9 om en fase 2 var begrunnet med flere forhold: Vi ønsket å videreformidle de gode erfaringene til regioner som ikke hadde deltatt i programperioden og stimulere til verdiskaping der. Det var behov for å vinne ytterligere kunnskap om hvordan arbeidet med verdiskaping kraftfullt kan gjennomføres og resultatene dokumenteres. Særlig viktig var det å legge grunnlaget for et bredere eierskap og formell forankring i flere sektorer, fra nasjonalt til lokalt nivå.

I 2013 kom St.meld. nr. 35 *Framtid med fotfeste* der det slås fast at verdiskapingsarbeidet skal videreutvikles. Departementet vil:

- videreutvikle satsingen på verdiskaping med utgangspunkt i kultur- og naturarven
- stimulere til at fylkeskommunene og Sametinget tar en lederrolle i verdiskapingsarbeidet og legger til rette for en god samordning av relevante virkemidler regionalt
- utrede hvordan verdien av kulturminnene kan konkretiseres, og synliggjøre hva som er kulturminnenes direkte og indirekte bidrag til menneskelig velferd og utvikling. Utredningen bør bygge på erfaringer fra verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet og eventuelle nordiske erfaringer

Det ble satt i gang et tverrdepartementalt arbeid for å se på mulighetene for en større felles natur- og kulturarvssatsing på verdiskapingsfeltet, men politisk har det til nå ikke vært grunnlag for en slik satsing eller en fase 2. Verdiskapingsarbeidet ble videreført som en tilskuddsordning med reduserte ressursrammer sammenlignet med programperioden. Tilskuddsposten omtales i årlig rundskriv T-1 fra Klima- og miljødepartementet, her fra 2015:

Tilskot skal nyttast til satsingar som tydeleggjer og integrerer kulturminnefeltet i lokal og regional utvikling og som samstundes siktar mot ei koordinert og langsiktig forvaltning av kulturminne og kulturmiljø. Det skal leggjast vekt på prosjekt som ser kulturarv og naturverdiar i saman, og som involverer eigarar, bedrifter, frivillige, styresmakter og institusjonar for utvikling lokalt og regionalt. Det er ein føresetnad at fylkeskommunane og kommunane er aktive deltakarar.

Hver høst oppfordrer Riksantikvaren fylkeskommunene og Sametinget til å fremme verdiskapingsøknader fra regionen. Riksantikvaren har utarbeidet standard prosedyrer for søknadsbehandlingen med svarfrister, vurderingskriterier og rapporteringsskjema.

Midlene har for en stor del vært kanalisert til mindre prosjekter med avgrensede mål. I noen tilfeller har prosjektene vært deler av større utviklingsprosjekter. Det har i mindre grad vært rom for læringstiltak og følgeforskning for å dokumentere kunnskap og erfaringene fra prosjektene.

Riksantikvaren har lagt til grunn at målene for programperioden (verdiskaping, bevaring av kulturarv og kunnskap) fortsatt skal gjelde for verdiskapingsarbeidet. I perioden 2012-15 er det lagt vekt på å styrke fylkeskommunenes og Sametingets rolle som koordinator og regional utviklingsaktør. Å kople kulturminne- og utviklingskompetansen i regionene er en suksessfaktor for godt verdiskapingsarbeid. Vi har stilt krav om forankring i regionale planverk og om medfinansiering. Et prioritert mål har vært å støtte opp under kommunenes kulturminneforvaltning. Vi har også hatt ambisjon om å bedre samordningen mellom verdiskapingsarbeidet og andre arbeidsfelt i kulturminneforvaltningen.

2.2 PROSJEKTENE 2012-2015

Dokumentet *Rapportering 2012-14: Prosjektbeskrivelser* gir et kort sammendrag av hvert prosjekt med vekt på hva som er oppnådd og hva vi har lært.

Prosjektene rapporterer om økonomisk verdiskaping knyttet til næring, jf. punkt 5 nedenfor. Verdiskapingsinnsatsen forsterker områdets attraksjonsverdi og har indirekte økonomiske effekter.

En generell observasjon er at prosjektene synes å bekrefte at miljømessige, sosiale, kulturelle og økonomiske prosesser virker sammen.

Prosjektene har vært organisert på forskjellige måter avhengig av tema, mål og geografi.

Noen ganger har det vært koplinger til sektorsamarbeid på sentralt nivå. Ulike samarbeidsmodeller har vært prøvd ut, både internt i lokalsamfunnet og for samarbeid mellom regionale aktører, blant annet kultur- og naturparkene. Det finnes ingen standard for hvordan prosjektene bør organiseres, men det er viktig å sikre bredt partnerskap.

Natur og kulturarv er felles ressurser som understøtter hverandre, jf. pkt. 3.3 om stedlige ressurser. Flere prosjekter har samarbeidet med naturforvaltningen på lokalt og regionalt nivå.

I flere av prosjektene har Riksantikvaren og Kulturminnefondet koordinert innsatsen. Prosjektene har også vært arenaer for samarbeid med andre statlige sektorer, blant annet Statens vegvesen, Fiskeridirektoratet, Kystverket og Kulturrådet. Mange av prosjektene handler om kulturminner som ressurs for lokal nærings- og samfunnsutvikling. Dette er et felt som kan utvikles bedre på nasjonalt nivå, særlig med Kommunal- og moderniseringsdepartementet og KS Kommunenes interesseorganisasjon.

Reiselivsaktører på lokalt og regionalt nivå har vært med i flere av vestlandsprosjektene. Museene er samarbeidspartnere i mange prosjekter og har prosjektledelsen i flere. Verdiskapingsarbeidet på kulturminnefeltet har likheter med museenes samfunnsrolle, her er det muligheter for utvidet samarbeid. Frivillige organisasjoner yter også stor innsats i flere verdiskapingsprosjekter.

Ein skigard kan ikkje vara evig. Foto: Marit Bendz/Riksantikvaren

3. KULTURMINNER SOM RESSURS

3.1 REALISERE SAMFUNNSNYTTEN

Bruk av kulturarv gir erfaringer, kunnskap og perspektiv som igjen påvirker veivalg og planlegging av framtida. Slik er det, ingen utvikling skjer fra et *tabula rasa*. Det er imidlertid et behov for å klargjøre kulturarvens rolle og ressurspotensial. Gjennom verdiskapingsarbeidet framkommer dette på ulike måter.

Verdiskapingsarbeidet bør være en integrert del av kulturminneforvaltningens oppgaveløsning. Figuren viser forholdet mellom verdiskapingsarbeidet og forvaltningsoppgavene.

Kunnskap, opplevelse og bruk er begrunnelsen for at kulturminner skal tas vare på. Grunnlaget for verdiskaping legges gjennom dokumentasjon, bevaring og formidling av kulturminneverdiene. Men i tillegg er det nødvendig å samarbeide med eiere, planleggere, næringsutviklere, kommuner og andre myndigheter om å realisere samfunnsnyttene. Det er denne innsatsen for gevinstrealisering som ofte anses som verdiskaping i kulturminneforvaltningen.

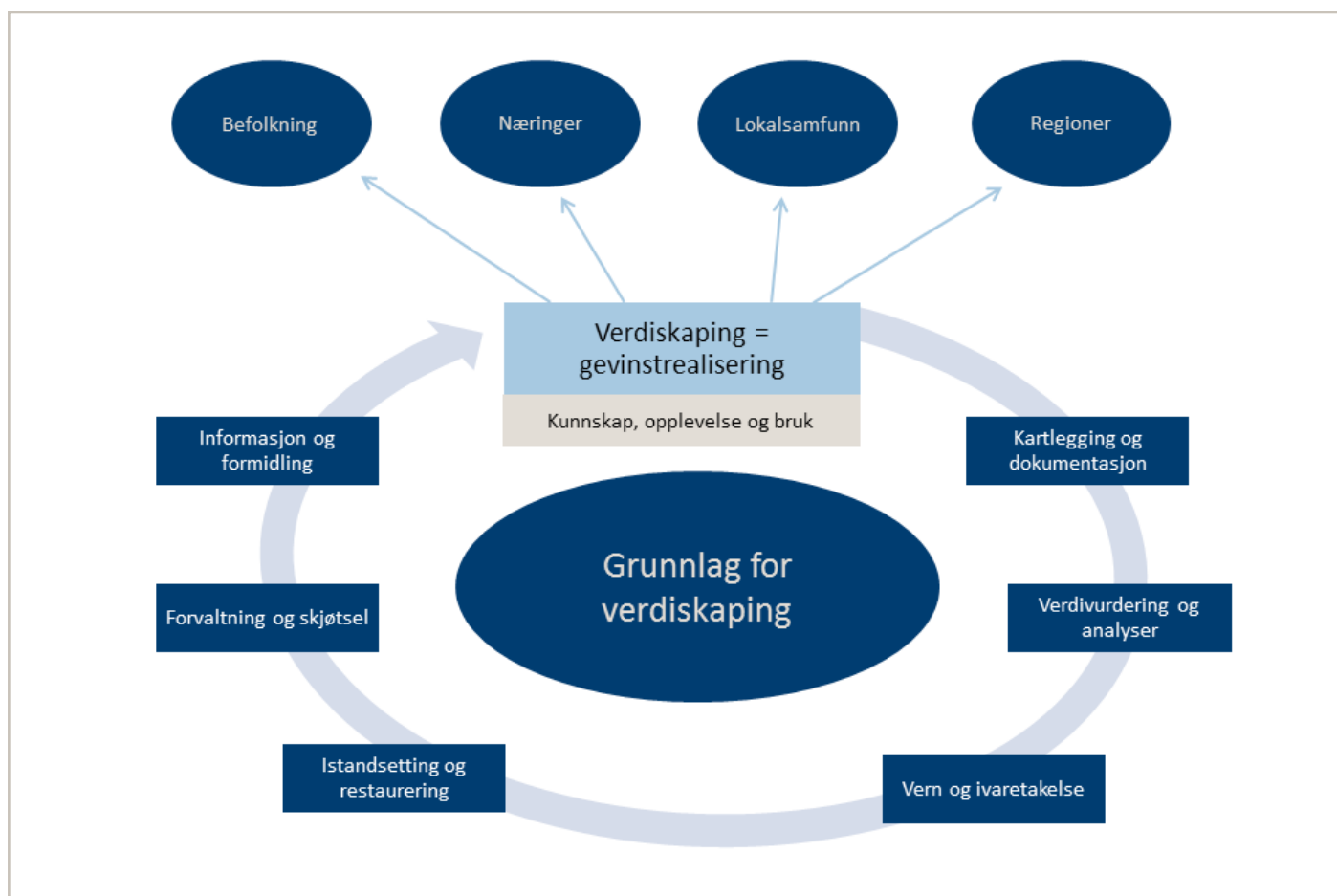
For å styrke verdiskapingseffektene er det nødvendig å integrere og forsterke perspektivet om verdiskaping i våre alminnelige forvaltningsoppgaver.

3.2 BRED VERDISKAPING

Prinsippet om bred verdiskaping ble lagt til grunn i St.meld. 16 *Leve med kulturminner* og utviklet i programperioden:

Økonomisk verdiskaping innebærer sysselsetting og økt lønnsomhet gjennom innovasjon, produksjon, markedsføring og salg av varer og tjenester.

Miljømessig verdiskaping innebærer å styrke kvalitetene og verdiene knyttet til kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Dette oppnås blant annet gjennom god helhetlig planlegging og forvaltning av det fysiske miljøet, stedsutvikling, istandsetting, tilrettelegging, skjøtsel, gjenbruk og god ressursforvaltning.

Sosial verdiskaping innebærer utvikling av felles forståelse, engasjement, tillit og tilhørighet som oppstår ved samarbeid, samhandling, dugnad, frivillighet, fellesskap og nettverk.

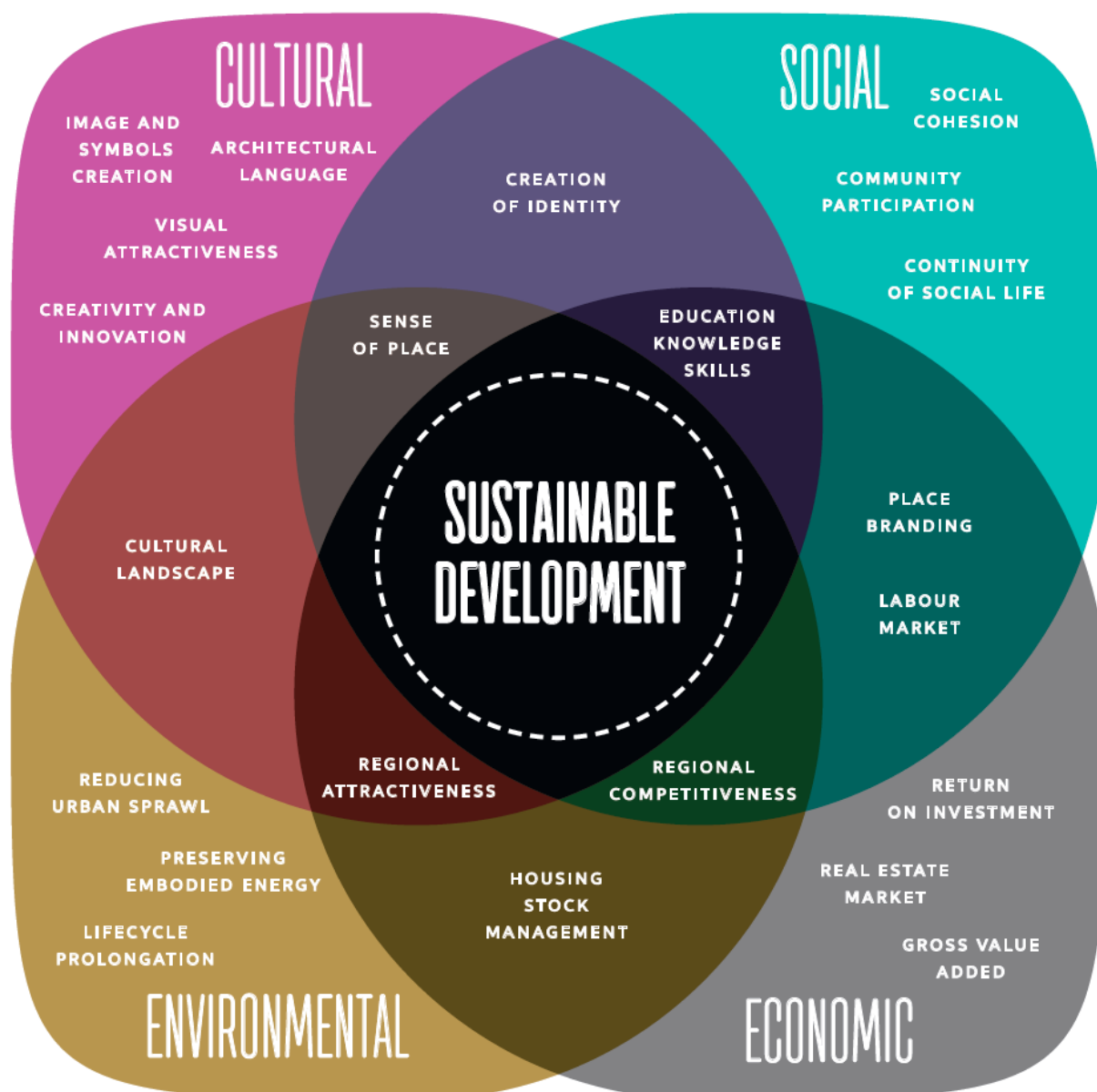
Kulturell verdiskaping innebærer økt kunnskap og bevissthet om lokal kulturarv, særpreg, tradisjoner, fortellinger og symboler som gir grunnlag for utvikling av identitet og stolthet.

Samspill mellom økonomisk, miljømessig, sosial og kulturell verdiskaping styrker den samlede resultatoppnåelsen.

Det må legges vekt på både økonomiske og ikkeøkonomiske perspektiver. Flere av verdiskapingsprosjektene har funnet gode modeller for bredt partnerskap.

Telemarkskanalen, Vrangfoss sluser. Foto: Geir Tvedt/Riksantikvaren

Den EU-støttede analysen *Cultural Heritage Counts for Europe* fra juni 2015 legger vekt på de samme fire dimensjonene som i vårt hjemlige verdiskapingsarbeid. Kilde: Cultural Heritage Counts for Europe. June 2015. Holistic four domain approach.

3.3 KULTURMINNER - EN STEDLIG RESSURS

Kulturminner som er synlige og markante i landskapet er attraktive i seg selv, for eksempel stavkirkene. Men verdiskapingspotensialet er enda større hvis kulturminnene inngår i den stedlige konteksten. Naturressursene på stedet, historiske fortellinger, kulturelle uttrykk og tradisjoner utvider forståelsen av kulturminnet. I arbeidet med verdiskaping bruker vi ofte begrepet kulturarv fordi det signaliserer at ressursen både er fysisk og av immateriell karakter.

Kulturminnene synliggjør ulike former for lokal kunnskap og kompetanse, de viser stedenes utvikling, og gir perspektiv når framtida planlegges. Kulturmiljø- og landskapsanalyser gir oversikt i tid og rom og grunnlag for samarbeid med naturforvaltningen, museer, kunnskapsmiljøer og andre aktører i lokalsamfunnet. Dette utgjør stedlige ressurser som må sees i sammenheng med andre utviklingsfaktorer knyttet til transport, markedsvurderinger, tilgang på kapital og teknologi mv.

3.4 ØKOSYSTEMTJENESTER

De siste årene er begrepet *økosystemtjenester* tatt inn i politiske målformuleringer, både nasjonalt og internasjonalt. Tilnærmingen legger vekt på å beskrive og kvantifisere økonomiske og andre verdier som ligger i økosystemene, og integrere denne kunnskapen i beslutningsprosesser. Tilnærmingen er *antroposentrisk* (har mennesket i fokus). Økosystemtjenester som plattform gir nye muligheter for å kople forvaltningen bedre mot menneskelige behov og andre samfunnsinteresser.

Riksantikvaren har deltatt i en nordisk gruppe som har sett på sammenhenger mellom økosystemtjenester og kulturarv (se rapport fra Nordisk ministerråd 2015:540). En av konklusjonene er at kulturminneforvaltningen kan bruke begrepene fra økosystemtenningen. Tilnærmingen har mye til felles med verdiskapingsarbeidet.

Drivtømmer - «russertømmer» har alltid vært viktige byggematerialer i Hamningberg. Foto: Marit Bendz/Riksantikvaren

4. KULTURMINNEFORVALTNINGEN OG VERDISKAPINGSARBEIDET

4.1 SEKTORANSVAR OG SAMFUNNSANSVAR

I Riksantikvarens rapport fra programperioden heter det:

Kulturminneforvaltningen skal ta vare på kulturminnene, men fokuserer vi bare på dette uten å arbeide for at kulturminnene skal brukes som en ressurs for utvikling, vil både kulturminnene og samfunnet tape.

I Klima- og miljødepartementets instruks til Riksantikvaren for virksomhets- og økonomistyringen i 2015 legges det vekt på integrering av verdiskaping:

Riksantikvaren skal legge til rette for verdiskaping og bærekraftig bruk av kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Slike hensyn skal også vektlegges ved tildeling av tilskudd til andre formål i den grad det støtter opp under formålet med tilskuddspostene. Verdiskapingsperspektivet og erfaringene fra verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet 2006-2010 skal videreføres gjennom Riksantikvarens generelle forvaltnings- og utviklingsarbeid.

Odda anno 1895. Foto: Knud Knudsens/Riksantikvarens arkiv

Vi forbinder ikke lenger Odda med vakker natur og storslagen trearkitektur, men viktig industrihistorie. Foto: Marit Bendz/Riksantikvaren

4.2 WHAT'S IN IT FOR US?

I likhet med andre aktører som deltar i samarbeidsprosesser, må også kulturminneforvaltningen spørre: *What's in it for us?* Gjennomgående konstaterer vi at vekt på dialog og koordinering gir nye muligheter.

Verdiskapingsarbeid *utløser ressurser til og øker oppslutningen om kulturminner*, så vel nasjonalt som regionalt og lokalt. Kulturarven skaper bredt engasjement, og mange har interesse for historien og det landskapet de bor, arbeider og ferdes i.

Verdiskapingsarbeid gir muligheter for *koordinert forvaltning* i et område. Innsats fra flere aktører, offentlige og private, bygger opp under felles ansvar for kulturarv. Samarbeid om verdiskaping bidrar til å øke kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene i et område. Koordinert forvaltning av fredete og verneverdige kulturminner utgjør sammen med andre stedlige ressurser et utviklingspotensial for stedet.

Verdiskapingsarbeid åpner for *mer inkluderende forvaltning* ved å legge til rette for at eiere, næringsutøvere, frivillige og andre blir mer involvert. Dette utfordrer vår faglighet, vi må løse opp definisjonsmakten og dele kunnskap. Vekt på dialog og åpne prosesser bidrar til å bryte ned sektorgrenser og avstanden mellom kulturminneforvaltningen og sivilsamfunnet.

Verdiskapingsarbeid *øker kulturminneforvaltningens forståelse for andre samfunnsbehov*. Vi blir flinkere til dialog og forebygge og løse konflikter.

Verdiskapingsarbeidet bidrar til *oppfølging av internasjonale forpliktelser*, blant annet Landskapskonvensjonen og Faro-konvensjonen.

5. KULTURARV OG ØKONOMISK VERDISKAPING

5.1 DOKUMENTASJONSUTFORDRINGEN

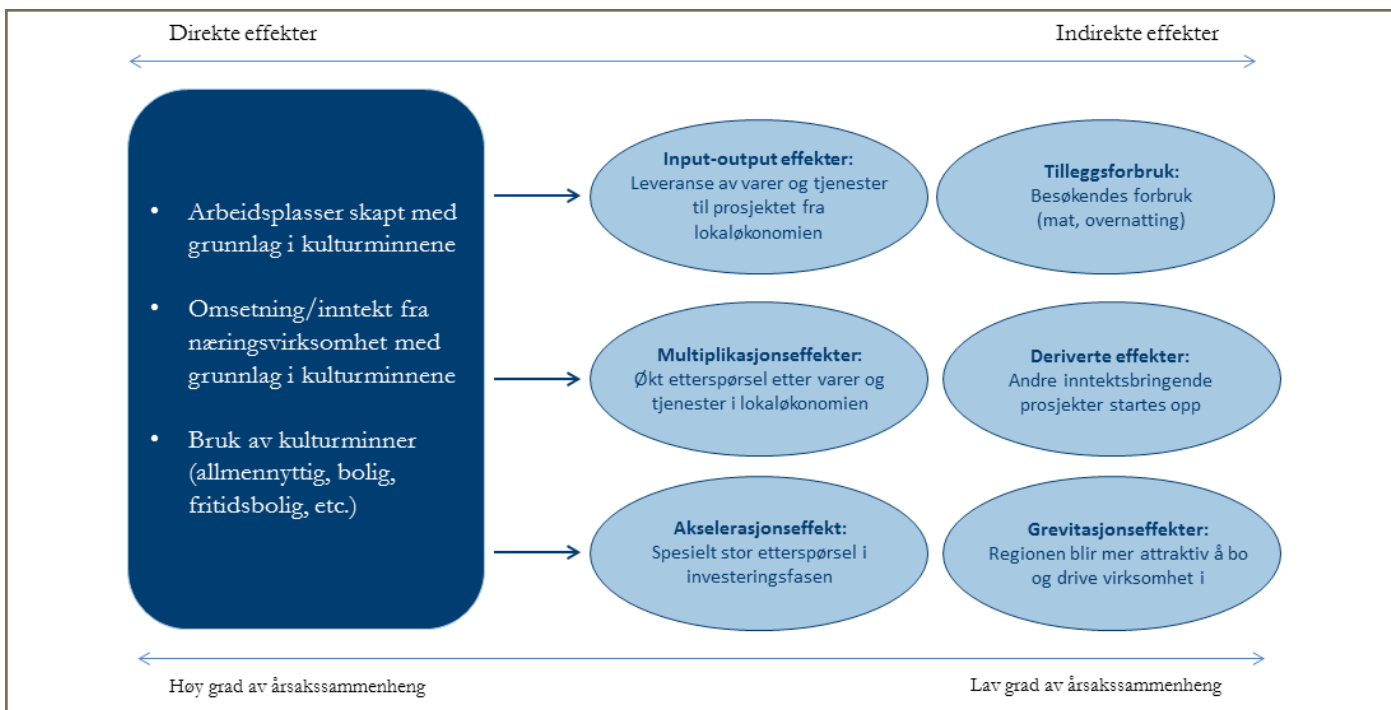
Pilotprosjektene i programperioden rapporterte om utvikling av en rekke kulturarvsprodukter og nærings-etableringer. Noen ganger var det klar sammenheng mellom satsing på kulturminner og økonomisk verdiskaping, men kildematerialet var ikke alltid egnet til sikre konklusjoner. I Riksantikvarens sluttrapport på side 26 står følgende:

Det er vanskelig å isolere kulturminnenes betydning for økonomisk verdiskaping. For det første er det vanskelig å beskrive entydige årsakssammenhenger – ofte er resultatene et samvirke av flere faktorer hvor arbeidet i verdiskapingsprogrammet har større eller mindre betydning. Det er også viktig å

være klar over at det kan påvises resultater på ulike nivåer – det er i seg selv et resultat at nærings- og kulturarvsaktører møtes i forpliktende nettverk. For det tredje er det slik at resultatene, spesielt de økonomiske, først viser seg etter noe tid.

5.2 UTREDNINGER OM ØKONOMISK VERDISKAPING

I 2011 utlyste Riksantikvaren et oppdrag for å dokumentere økonomisk verdiskaping basert på kulturminner og kulturmiljøer. Rambøll Management Consulting leverte sin rapport i 2012. De utviklet en modell for kategorisering og forståelse av økonomiske effekter på ulike nivåer.

Kilde: Rambøll Management AS 2012

Rambøll Management Consulting analyserte materialet fra programperioden og gjennomførte i tillegg supplerende intervjuer. Utredningen bekrefter pilotprosjektene rapportering om direkte økonomisk verdiskaping, blant annet etablering og utvidelse av bedrifter. For indirekte effekter knyttet til input-output, multiplikasjon og tilleggsforbruk gir Rambøllutredningen indikasjoner på at resultater er oppnådd, mens materialet ikke gir grunnlag for å fastslå gravitasjons og deriverte effekter. For det siste kreves blant annet målesystemer over tid. Utredningen gir en god

oversikt over kultur minnenes potensial både for konkrete bedriftsøkonomiske fordeler og effekter over tid knyttet til attraktivitet for bosetting og besøk.⁴

Utredningen *Kulturminner og verdiskaping i Nord-Norge* utarbeidet av NIKU og Nordlandsforskning i 2013 var en del av kunnskapsgrunnlaget for oppdatering av forvaltningsplanen for Barentshavet og havområdene utenfor Lofoten.

Henningsvær. Foto: Hanne Jakhelln/ Nordland FK

Utredningen tar utgangspunkt i en litteraturstudie samt i tre eksempelstudier lagt til Lofoten, Unjárgga gieldda (Nesseby kommune) og Vardø. Studiene bekrefter følgeevalueringen i programperioden om hvordan et vekselspill mellom miljømessige, sosiale og kulturelle verdier er med på å legge grunnlaget for stedsutvikling, innovasjon og entreprenørskap. Studien peker på relasjonen mellom natur- og kultur-arvsnæringer og utvikling av andre typer næringsvirksomhet på stedet. I rapporten heter det blant annet:

Identiteten og kunnskapen til lokale aktører er basert på forståelse for naturgitte betingelser, naturressurser, tradisjonsbaserte næringer og utgjør enn viktig stedegen kompetanse. Dette ble i eksempelområdene sett som et utgangspunkt og et potensial både for stedsutvikling, innovasjon og entreprenørskap.

OMRÅDE MED 0-5% BEVARINGSVÆRDIGE BOLIGER

Salgsprisen på ikke-bevaringsverdige boliger ligger en prosent høyere end tilsvarende boliger i områder uten bygningsarv.

OMRÅDE MED 5-10 % BEVARINGSVÆRDIGE BOLIGER:

Salgsprisen på ikke-bevaringsverdige boliger ligger tre prosent høyere end tilsvarende boliger i områder uten bygningsarv.

De danske konsulentfirmaene Incentive og Dansk Bygningsarv AS har utarbeidet analysen *Værdien av bygningsarven* i 2015. Analysen som var en del av satsingen *Bygningskultur 2015* i regi av Kulturstyrelsen og Realdania, utgjør til nå den største analysen i Norden med fokus på faktisk betalingsvillighet for kulturarvsverdier.

Utredningen bestod i en statistisk analyse av salgsprisene i områder med bevaringsverdige boliger (som dekket hele SAVE-skalaen) sammenholdt med tilsvarende boligområder uten innslag av bevaringsverdige bygninger. Det ble korrigert for attraksjonsfaktorer knyttet til sentrumsnærhet o.l. Analysen viser at bevaringsverdige eneboliger og leiligheter gjennomgående har høyere pris enn tilsvarende boliger uten bevaringsverdi. Prisforskjellene stiger med høyere bevaringsverdi og større andel bevaringsverdige boliger i områdene.

OMRÅDE MED 10-15% BEVARINGSVÆRDIGE BOLIGER

Salgsprisen på ikke-bevaringsverdige boliger ligger otte prosent høyere end tilsvarende boliger i områder uten bygningsarv.

OMRÅDE MED OVER 15% BEVARINGSVÆRDIGE BOLIGER:

Salgsprisen på ikke-bevaringsverdige boliger ligger 13 prosent høyere end tilsvarende boliger i områder uten bygningsarv.

Den danske utredningen tok også for seg utviklingen i utvalgte regioner. For Sønderjylland ble offentlig reise-livsstatistikk sett i sammenheng med nivået på kultur-arvsverdiene. Beregningene for Ribe, Danmarks eldste by, tilsa at 2/3 av overnattingene i byen var knyttet opp til attraktive kulturmiljøer. Dette tilsvarer igjen en samlet årsomsetning på 92 mill. danske kroner, 136 arbeidsplasser hvorav det meste i detaljhandelen, og 14 mill. danske kroner i skatteinntekter til kommunen.

Internasjonalt er det utarbeidet en rekke analyser med dokumentasjon på kulturarvens økonomiske potensial, jf. for eksempel rapport fra Verdensbanken i 2012 *The*

Economics of Uniqueness: Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage. Rapporten som var støttet av NIKU og Utenriksdepartementet, er en samling artikler med dokumentasjon på økonomiske effekter av å integrere kulturarv i utviklingsprosjekter og hvordan verdiskapingsarbeidet har vært innrettet, jf. 5.3.

Rapporten *Cultural Heritage Counts for Europe* fra juni 2015 sammenligner ca. 140 forsknings- og analysearbeider fra flere europeiske land. Rapporten oppsummerer dokumentasjonen av verdiskaping og samfunns-effekter på denne måten (*The ten key findings*).

1. Cultural heritage is a key component and contributor to the **attractiveness of Europe's regions, cities, towns and rural areas** in terms of private sector inward investment, developing cultural creative quarters and attracting talents and footloose businesses — thereby enhancing regional competitiveness both within Europe and globally. algsprisen på ikke-bevaringsverdige boliger ligger en prosent høyere end tilsvarende boliger i områder uden bygningssarv.
2. Cultural heritage provides European countries and regions with a **unique identity that creates compelling city narratives** providing the basis for effective marketing strategies aimed at developing cultural tourism and attracting investment.
3. Cultural heritage is a significant **creator of jobs** across Europe, covering a wide range of types of job and skill levels: from conservation-related construction, repair and maintenance through cultural tourism, to small and medium-sized enterprises (SMEs) and start-ups, often in the creative industries.
4. Cultural heritage is an important **source of creativity and innovation, generating new ideas and solutions** to problems, and creating innovative services — ranging from digitisation of cultural assets to exploiting the cutting-edge virtual reality technologies — with the aim of interpreting historic environments and buildings
5. Cultural heritage has a track record on providing a **good return on investment and is a significant generator of tax revenue** for public authorities both from the economic activities of heritage-related sectors and in-directly through spillover from heritage-oriented projects leading to further investment.
6. Cultural heritage is a catalyst for **sustainable heritage-led regeneration**.
7. Cultural heritage is a **part of the solution to Europe's climate change challenges**, for example through the protection and revitalisation of the huge embedded energy in the historic building stock.
8. Cultural heritage contributes to **the quality of life**, providing character and ambience to neighbourhoods, towns and regions across Europe and making them popular places to live, work in and visit — attractive to residents, tourists and the representatives of creative class alike.
9. Cultural heritage provides an essential **stimulus to education and lifelong learning**, including a better understanding of history as well as feelings of civic pride.
10. Cultural heritage combines many of the above-mentioned positive impacts to build **social capital and helps deliver social cohesion in communities** across Europe, providing a framework for participation and engagement as well as fostering integration.

5.3 TILTAK SOM FREMMER ØKONOMISK VERDISKAPING

Rambøll-utredningen fra 2012 pekte på fem tiltaksområder som fremmer den økonomiske verdiskapingen. Oppsummert er disse:

1. *Kulturminner gir konkurransefordeler:* Kulturarven kan brukes målrettet for å skape markedsfordeler og tilby gode opplevelsesprodukter.
2. *Nettverk:* Samarbeid mellom kulturarvsaktører kan styrke innovasjonsevnen og attraksjonskraften, fordele investeringer og andre kostnader og gi bedre tilgang på rådgivning og støtte.
3. *Profesjonalisering og markedsarbeid:* Erfaringer og kunnskap om utøvelse av næringsvirksomhet, bruk av forretningsplaner og gode markedsundersøkelser er en forutsetning for å lykkes.
4. *Fellesgoder gir grunnlag for næringsutvikling:* Kulturminner, kulturmiljøer og landskap må forvaltes, holdes vedlike og skjøttes som fellesgoder. Den enkelte næringsaktør og næringsaktørene samlet har selvstendig ansvar, men offentlig innsats må også til.
5. *Samordning av virkemidler:* Det offentlige har en stor oppgave i å samordne virkemiddelbruken.

I rapporten fra Verdensbanken 2012, jf. over og i figur under, pekes det på behovet for å balansere virkemidlene.

5.4 VIDERE ARBEID MED ØKONOMISK VERDISKAPING

Gjennomgangen over viser stor samstemmighet om at kulturarv faktisk er en betydningsfull faktor for økonomisk verdiskaping, direkte og indirekte. Kulturarv er en ressurs for alle typer næringer. Reiseliv og opplevelsesnæringer blir ofte trukket fram, og potensialet i disse næringene er nærliggende og synlig. Mulighetene i bygge- og håndverksnæringer er åpenbare, men i liten grad kvantifisert. Det er viktig å få fram at det er økonomisk potensial også for andre næringer. Ofte vil den økonomiske verdiskapingen da være mer indirekte, men behøver likevel ikke være mindre av den grunn.

Begrepet attraktivitet er sentralt. God forvaltning av kulturarven på et sted eller et område bidrar til innovasjon, kreativitet, økt puls og omløpshastighet som flere næringer kan tjene på. Potensialet for økonomisk verdiskaping øker når kulturminnene sees i sammenheng med andre utviklingsfaktorer og gjennom samarbeid over fag- og sektorgrenser.

Det er et stort behov for å synliggjøre mulighetene overfor næringssektorene, særlig overfor den enkelte næringsdrivende, eier, entreprenør og investor. For disse er det viktig å være trygg på at kulturarvssatsingen gir potensial for inntjening. Kulturarv må integres i markedsvurderinger, forretningsmessige analyser og prosessverktøy.

BALANCE CONSERVATION WITH AN ACCEPTABLE DEGREE OF CHANGE	PROMOTE A BLEND OF REGULATION AND INCENTIVES.	ENSURE A DIALOGUE BETWEEN PUBLIC AND PRIVATE SECTORS.
<i>Stakeholders should weigh the different values and trade-offs between conservation and development, identifying the acceptable level of change and the extent of adaptive reuse.</i>	<i>Measures to conserve historic city cores and heritage assets are not limited to rules and regulation that restrict activities. Incentives are also essential for achieving integrated conservation.</i>	<i>Heritage is a public good and the economic justification for public sector investment is well established. But, it is unreasonable to expect the public sector to be the sole investor, and the solution is to have a combination of public and private investment, with a balance between the two, varying depending on the project scheme and context.</i>

Kilde: World Bank 2012: Urban development series: The economics of uniqueness.

I transformasjonsområder, for eksempel havneområder eller nedlagte industriområder, kan utviklerne ha valget mellom sanering og nybygging eller gjenbruk og tilpasning til nye funksjoner. Det er viktig at næringsaktørene gis et godt grunnlag for å vurdere investerings- og vedlikeholdskostnader for kulturminner og kulturmiljøer opp mot framtidige inntjeningsmuligheter. Livsløpsanalyser og energiregnskap bør bli en del av beslutningsgrunnlaget når løsninger skal velges.

Bredt partnerskap over tid kan gi gevinster for aktørene og åpne for ulike former for offentlig og privat samarbeid.

Samarbeid på sentralt nivå er nødvendig for å bidra med kunnskap og veiledning og for å lage rammer for hvordan virkemidler virke sammen. Lokalt og regionalt er det viktig å oppmuntre til nettverk og partnerskap for å realisere kulturminnenes økonomiske potensial. Regionalt nivå har og vil antakelig også i framtida, ha en koordinerende rolle for næring og utvikling. Ved større regionale satsinger vil det dessuten være lettere å kople på kunnskapsbasert prosessveiledning og dokumentasjon.

Kongevegen er et samarbeidsprosjekt med blant annet Statens vegvesen. Vindhella er med i Vegvesenets verneplan og blir vedlikeholdt. Foto: Jørn H. Fundingsrud/Riksantikvaren

6. KULTURARV I PLAN- OG UTVIKLINGSPROSESSENE

6.1 AKTIVERE RESSURSENE

Kulturarv er en ressurs, men verdiene utløses først gjennom bruk og samhandling. Kulturarv må for det første bli erkjent som kulturarv, dernest må den aktiviseres i planlegging og utvikling.

Historiske perspektiv og utviklingslinjer er nødvendig som utgangspunkt for god samfunnsplanlegging. Med utgangspunkt i kunnskap om stedets og landskapets historie, og samfunnets behov i dag, kan det formuleres gode visjoner for framtid utviklingen. Kunnskap om kulturarv er relevant for ulike plan-tema. På miljøområdet arbeides det for eksempel med hvordan kulturarv kan være et bidrag til energi-effektivitet og livsløpsanalyser.

Kulturarv har en politisk funksjon ved at den kan bidra til sosial mobilisering og felles innsats. Hvordan kulturminner, kulturmiljøer og landskap skal forvaltes og hvilke endringer og inngrep som er ønskelige, skaper ofte lokalpolitisk diskusjon. Politisk oppmerksomhet og debatt bidrar til at flere blir klar over kulturarvsressursene.

Gjennom verdiskapingsarbeidet har Riksantikvarens erfart at kulturarvens utviklingspotensial er størst der det legges vekt på bred verdiskaping, tverrfaglighet, medvirkning og forankring.

Mulighetene kan oppsummeres slik:

Materiell kapital (gjenbrukskapital)

Økonomisk og næringsmessig potensial

Sosial og kulturell kapital

- synliggjør historisk utvikling
- utløser stedlig kunnskap og kompetanse
- gir grunnlag for etisk refleksjon
- skaper engasjement
- gir gode møteplasser

Bidrag til bærekraft og demokrati

Politisk funksjon

Hvordan kulturarvens samfunnsnytte, både økonomisk og ikke-økonomisk, kan løftes som tema i utviklingsprosesser lokalt, regionalt og nasjonalt, må konkretiseres avhengig av type plan og målet for den, hvem som eier planen og hvordan prosessen er lagt opp.

6.2 PLAN- OG UTVIKLINGSARENAENE

Kulturminner er et viktig tema i den fysiske planleggingen. I regjeringens Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging vedtatt juni 2015 fastslås at:

Fylkeskommunene og kommunene identifiserer viktige verdier av naturmangfold og landskap, friluftsliv, kulturminner og kulturmiljø, og ivaretar disse i regionale og kommunale planer. Tilgjengelig kunnskap tas aktivt i bruk og samlede virkninger synliggjøres og tas hensyn til. Og videre: Arkitektur, kulturminner, landskapsverdier, vann og grønne elementer tas aktivt i bruk som ressurser i sentrumsutviklingen.

Kulturminneforvaltningen har ambisjon om å være tidlig og tydelig slik at eiere, utviklingsaktører og myndigheter både kan ta hensyn til og ta i bruk kulturmiljøverdiene. I dette avsnittet ser vi nærmere på hvordan kulturarv er integrert i de ulike plan- og utviklingsprosessene, og eventuelt hvordan temaet kan løftes fram.

Kvitholmen fyr er kystledhytte og kan besøkes av reisende på Kystpilegrimsleia. Foto: Åse Biturstøl/Riksantikvaren

Alle sektorhensyn og aktørinteresser møtes på lokalt nivå. Kommunene må derfor balansere ulike interesser, enten de forvaltes av kommunene eller av regionale institusjoner mv.

Kulturminneforvaltningens arbeid med å løfte kulturminnearbeidet i kommunene er svært viktig (planveiledning, kompetanseløft og kulturminneplaner). Flere verdiskapingsprosjekter er knyttet til kommuneplanlegging. Det er behov for å integrere kulturarens ressurspotensial bedre i

- kommuneplanen (arealdel og samfunnsdel)
- reguleringsplaner
- temaplaner (eks. næringsplan og folkehelseplan)
- kulturminneplaner

Kulturminneforvaltningens evne til å finne gode løsninger for vern, bruk og utvikling i samarbeid med andre, blir stadig viktigere. Å integrere verdiskapings-tenking i planleggingen bidrar til dette.

Fylkeskommunene er både kulturminnemyndighet og har pådriveransvar for regional utvikling. De har i varierende grad koblet de to arbeidsfeltene. Men flere fylkeskommuner har innarbeidet kulturarv i sine regionale utviklingsstrategier og planer og prioritert bruk av egne virkemidler. Det har bidratt til at eiere, næringsaktører og andre har tatt vare på kulturminner og kulturmiljøer og gitt dem en bruk som skaper positive effekter i bedrifter og samfunnet ellers.

Kulturarv som tema er svært sentralt i EUs regionalpolitikk. I Sverige er Riksantikvarieämbetet gitt regjeringsoppdrag med å utarbeide strategi⁵ for hvordan kulturmiljøene kan bli en *möjliggörande kraft i genomförandet av det regionala tillväxtarbetet*. Riksantikvarieämbetet har i første omgang valgt å samarbeide med noen utvalgte regioner med overføringsverdi. Koblingen mellom kulturarv og regionalpolitikk er ikke framhevet like tydelig i Norge, men noen føringer er det. Blant annet i Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging (jf. foran) hvor det står at *kulturminner og kulturmiljøer er viktig for identitet og tilknytning, og er en viktig ressurs for næringsutvikling*.⁶

Kulturminneforvaltningen har selv ansvar for og mulighet til å innarbeide verdiskapingsperspektiv i mange av sine øvrige arbeidsfelt. Riksantikvaren legger blant annet vekt på å integrere verdiskaping i arbeidet med kulturmiljøfredninger og verdensarv.

By- og stedsutvikling er et prioritert tema i kulturminneforvaltningen. Dette er kontinuerlige prosesser som handler om å bygge attraktive og livskraftige samfunn for innbyggere, næringsliv og besøkende. I dette inngår både fysisk, sosial, kulturell og næringsmessig utvikling. Kulturminneforvaltningens bidrag har først og fremst vært konsentrert om de fysiske steds-kvalitetene. Ved å integrere verdiskapingsdimensjonen bedre i by- og stedsutviklingsarbeidet vil også økonomiske, sosiale og kulturelle aspekter ved kulturarven bli mer relevante.

Kulturminnefondet, Riksantikvaren og fylkeskommunen har gått sammen i spleiselag for å sikre videre drift av Moen båtbyggeri. Foto: Åse Bitustøl/Riksantikvaren

Vardø var en gang en av de viktigste fiskerihavnene i Norge. Etter nedgangstider er fiskeindustrien på vei tilbake. Foto:Åse Bitustøl/Riksantikvaren

De siste åra har flere departement gjennomført nasjonale programmer med relevans for kulturarv og verdiskaping. Dette gjelder blant annet LUK, Bolyst, Fremtidens byer, kultur- og landskapsarker, verdiskapingsprogram på kulturminne- og natursektoren og handlingsplan for kultur og næring.

Slike programmer burde vært mer koordinert og forankret i flere departementer og KS Kommunenes interesseorganisasjon.

Kommunereformen aktualiserer spørsmål om historisk tilhørighet og identitet. Satsing på kulturarv kan bidra til felles forståelse og kunnskap: *Hva har vi felles? Hva skiller oss? Hvordan skal vi jobbe sammen? Hvordan kan vi bruke din og min kulturarv som faktor for utvikling?* Under kommunereformen i Danmark på 2000-tallet, ble det gjennomført prosjekter for å vise hvordan kulturarven gir grunnlag for identitet og utvikling (kulturarvskommuner).

Kulturarv og verdiskaping er et viktig tema internasjonalt. Dette er vektlagt i EØS-prosjekter og interregionale samarbeidsprosjekter, hvor norske regioner er involvert. Dette gir kompetanseutvikling i Norge både for kulturminneforvaltningen sentralt og for regionene.

Kulturminneforvaltningen vil ha en tydelig samfunnsrolle. Da er det avgjørende å være til stede på de viktigste plan- og utviklingsarenaene og ta aktivt del i prosesser som gjelder bevaring og bruk av kulturarvressursene.

Moderne veggkunst setter søkelys på kulturminnene, her i Vardø. Foto: Geir Tvedt/Riksantikvaren

Seljestranda er et naturlig stopp på Kystpilegrimsleia. Foto: Åse Bitustøl/Riksantikvaren

Pilegrimsleden er mer enn 2000 km med tilrettelagt vandringsled mot pilegrimsmålet Nidaros, dagens Trondheim. Foto: Riksantikvaren

7. VERDISKAPINGSARBEIDET FRAMOVER

Verdiskaping har blitt innarbeidet som en viktig strategi og et virkemiddel for god kulturminneforvaltning. Kulturminnefeltet er løftet inn på viktige arenaer og aktualisert politisk. Verdiskapingsarbeidet har bidratt til en mer synlig, samfunnsorientert og integrert kulturminneforvaltning. Arbeidet innebærer en helhetlig tilnærming hvor kulturminneverdier og utviklingsinteresser sees i sammenheng.

Verdiskapingsperspektivet er sentralt i kulturminnepolitikken, jf. st.meld. 35 (2012-13) og prop. 1 S (2015-16). Verdiskaping er og vil være viktig i Riksantikvarens arbeid. Handlingsrommet vårt vil samtidig være påvirket av de årlige budsjettene.

Erfaringer, kunnskap og arbeidsmetoder tilegnet de siste årene er grunnlaget for videre satsing, men det er en rekke forbedringspunkter knyttet til sektor- og virkemiddelsamordning på alle forvaltningsnivåer. Riksantikvaren vil arbeide for mer kunnskap om og dokumentasjon av samfunnsnyttene ved å ta vare på kulturminner og gi dem en god bruk.

Den brede forståelsen av verdiskaping er i tråd med internasjonale trender og legges til grunn for det videre arbeidet. Men Riksantikvaren vil framover legge større vekt på økonomisk verdiskaping og næringsutvikling. Gode økonomiske resultater er et viktig bidrag til å styrke kulturarvens relevans i samfunnet. De økonomiske effektene må dokumenteres. Vi anbefaler blant annet å analysere verdiutvikling og attraktivitet i utvalgte kulturmiljøer i Norge, jf. undersøkelsen til Realdania i Danmark.

Verdiskapingsarbeidet må tilpasses utviklingen i samfunnet. Kommunereform, by- og distriktsutvikling, strukturelle endringer i befolknings sammensetning, næringsliv og politiske styringsmodeller påvirker hvordan kulturminneforvaltningen kan og bør samhandle med andre, ikke minst om verdiskaping.

I den framtidige organiseringen og oppgavefordelingen i kulturminnesektoren vil trolig fylkeskommuner og kommuner få større ansvar og myndighet. Det kan skape bedre mulighet for å integrere kulturminnefeltet i utviklingsarbeid lokalt og regionalt. Gjennom *Kunnskapsløftet* med satsingen *Kulturminner i kommunene* bidrar Riksantikvaren til at kommunene får økt kunnskap om kulturminnene, og prioriterte kulturminner og kulturmiljøer innarbeides i kommunale planer.

Hjelle knivfabrikk er en av aktørene i prosjektet *reiseliv i industriens vugge*. Foto: Jostein Løvdal/Riksantikvaren

Dette danner et godt grunnlag for at kommunene kan aktivisere kulturarvsressursene i samarbeid med eiere, næringsliv og frivillige. I Sverige og andre land legges det stor vekt på det regionale nivåets samordningsfunksjon og bedre tilpasning til næringspolitikk og regional utvikling. Riksantikvaren vil samarbeide nærmere med kommunesektoren (KS og KMD) om hvordan kulturarv kan inngå som en ressurs i kommunenes og fylkeskommunenes planlegging, forvaltning og tjenestetilbud.

Riksantikvaren trenger alliansepartnere, ikke minst næringsorganisasjoner og -myndigheter. Næringsdepartementene, Innovasjon Norge, NHO, Virke og ulike bransjeorganisasjoner er derfor aktuelle partnere. Natur- og kulturarvsressursene bør ofte sees i sammenheng. Kulturminne- og naturforvaltningen bør av den grunn samarbeide om verdiskaping, blant annet knyttet til landskapsforvaltning og klima- og energitutfordringer. Museene forvalter betydelige deler av kulturarven og besitter verdifull kompetanse, og de er derfor viktige samarbeidspartnere også i fortsettelsen. Likeledes vil vi videreføre det gode samarbeidet med Kulturminnefondet om verdiskaping, samt utvikle relasjonen til Norsk Kulturarv og andre frivillige organisasjoner på kulturarvsområdet.

Riksantikvaren har de siste årene koplet verdiskapingsarbeidet sterkere til andre satsinger og prosjekter i direktoratet. Koplingene mot verdensarv, kulturmiljøfredninger og bevaringsprogrammene bør utvikles videre. Samfunnsnyttene av tilskudd til kulturminnetiltak, utover istandsetting og bevaring, bør dokumenteres bedre og formidles.

KILDER/LITTERATUR

Bendz, M og Leirpoll, J (2011): *Kulturarv som varer*. Riksantikvaren, Oslo.

Bowitz, E og Ibenholt, K (2009). *Economic impacts of cultural heritage: research and perspectives*. Journal of Cultural Heritage 10 (2009) 1-8. 2009.

Engen, E. (2011): *Verdiskapingsprogrammet 2006-2010: evaluering av kulturminnetiltak*. Norsk Kulturminnefond, Røros

Licciardi G and Amirtahmasebi R (editors) (2012). *The Economics of Uniqueness. Investing in Historic City Cores and Cultural Heritage Assets for Sustainable Development*. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington DC.

Magnussen, Tone m/flere. *Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet. Sluttrapport frå evalueringa*. Nordlandsforskning 2011.

Magnussen, T., E. Søfting, B. Brantzæg og P. Haukeland (2011): *Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet - Rapport frå sluttevalueringa*. NF-rapport 5/ 2011. Nordlandsforskning, Bodø

Myrvoll E R, Magnussen T, Johansen T, Dale, B, Thuestad A og Barlundhaug S (2013): *Kulturminner og verdiskaping I Nord-Norge*. NIKU rapport nr. 66 på oppdrag fra Nærings- og handelsdepartementet I prosjektet Kunnskapsinnhenting – verdiskaping I nord.

Europa Nostra and partners (2015): *Cultural Heritage Counts for Europe*. Co-funded by the Culture Programme of the European Union. International Cultural Centre, Krakow.

Rambøll Management Consulting (2012): *Utredning om økonomisk verdiskaping med grunnlag i kulturminner*. Rambøll Management Consulting, Oslo

Riksantikvaren (2011): *Kulturminner i bruk: verdi, vekst og vern: Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet 2006-2010*. Sluttrapport. Riksantikvaren, Oslo

Konsulenthuset Incentive og Dansk Bygningsarv (2015). *Værdien af bygningsarven*. Realdania, København.

Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro-konvensjonen) (2005)

European Landscape Convention (2004) Council of Europe

Kulturarv og økosystemtjenester. Sammenhenger, muligheter og begrensninger (2015). Tema Nord 2015:540. Nordisk Ministerråd, København.

Medvirkning i planlegging. Hvordan legge til rette for økt deltakelse og innflytelse i kommunal og regional planlegging etter plan- og bygningsloven 2014. Rundskriv 2014 H-2302 B

Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging (2015). Vedtatt ved kgl.res. 12. juni 2015. Kommunal- og moderniseringsdepartementet

Positive effekter av medel til kulturmiljøvård (2015): Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Rapportering 2012-2014: Prosjektbeskrivelser. Sammendrag av prosjekter som har fått tilskudd over post 77. Riksantikvaren.

Stärka kulturmiljöarbetet i den regionala utvecklingen: Strategi för Riksantikvarieämbetets medverkan i det regionala tillväxtarbetet och EU:s sammanhållningspolitik 2014-2020: Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

St.meld nr. 35 (2012-13): *Framtid med fotfeste*. Kulturminnepolitikken. Oslo

Tilskotsordninger for 2015. Rundskriv T-1 (2014): Klima- og miljødepartementet.

FOTNOTER

1. Kjært barn har mange navn, arbeidsfeltet benevnes på ulike måter og med litt ulike vektlegginger. Vi har kalt det ressurs for bærekraftig samfunnsutvikling, og rapporten har fått navnet Kulturarvens samfunnsnytte.
2. Dokumentet bygger på rapportering behandlet i Riksantikvarens ledermøte juni 2015.
3. Jf. blant annet sluttrapporten Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet, NF-rapport nr. 5/2011.
4. Lignende kategorisering av de økonomiske effektene er framholdt av Econ (Pöyry Management Consulting) i analysedokument 2006/03 Economic Impacts of cultural heritage – research and perspectives.
5. Stärka kulturmiljöarbetet i den regionala utvecklingen: Strategi för Riksantikvarieämbetets medverkan i det regionala tillväxtarbetet och EU:s sammanhållningspolitik 2014-2020, jf rapport från Riksantikvarieämbetet – Positive effekter av medel til kulturmiljøvård (juni 2015).
6. Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging (s 14.) vedtatt ved kgl.res. 12. juni 2015.

THE UNIVERSITY OF
CAMBRIDGE
REVENUE

END OF EUROPE
HAMNINGBERG

